

Türkiye'nin Dış Politikası¹

Dr. İlay İLERİ²

ÖZET

H.B. Sharabi "Yirminci Yüzyılda Ortadoğu'da Hükümetler ve Politikalar" adlı kitabının ikinci bölümünün altıncı kısmında Türkiye'nin dış politikasını anlatmıştır. 1923-1960 yılları arasında Türkiye'nin imzaladığı ikili ve çok yanlı anlaşmalar birkaç sayfa içinde başarıyla değerlendirilmiştir. Bu arada Türkiye'nin üye olduğu uluslararası kuruluşlar ve paktlar da ele alınmıştır. İç politikadaki önemli gelişmelerin dış politikayı nasıl etkilediği yine başarıyla ortaya konmuştur. Tarafsızlık politikası, tam bağlılık, bölgesel politika gibi politik dönüşümler de bu bölümde ele alınan önemli konulardır. H. B. Sharabi anlattığı dönemde yaşadığı için bir anlamda görgü tanığı sayılır. Bu nedenle yazdıkları ayrı bir önem taşır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Yunanistan, İtalya, İngiltere, Rusya, Fransa, Irak.

Turkey's Foreign Policy

ABSTRACT

H. B. Sharabi discusses Turkey's Foreign policy in his book (chapter 2, section 6), titled "Governments and Politics in the Middle East". The treaties signed by Turkey between the years 1923-1960 were successfully evaluated within few pages. The pacts and organizations which Turkey was a member of have also been studied in detail. He has successfully provided detailed information about how Turkey's internal policy affected her foreign policy. Political transformations such as Turkey's policy of neutrality, total commitment, and Turkey's regional policy has been discussed as well. H. B. Sharabi was an eye-witness to all of these events during time period. Therefore, his writings are of great importance.

Key Words: Turkey, Grece, Italy, England, Russia, France, Iraq.

¹ Bu çeviri H. B. Sharabi'nin "Governments and Politics of the Middle East in the Twentieth Century" (Yirminci Yüzyılda Ortadoğu'da Hükümetler ve Politikalar) adlı kitabının (New York 1962) ikinci bölümünün altıncı kısmıdır. Sharabi, bu kitap yayımlandığı sırada Georgetown Üniversitesi tarih öğretim üyesi idi (İ. İleri).

² Ankara Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu öğretim elemanı.

Türkler Ortadoğu'nun en cesur askerleri ve en tecrübeli diplomatlarıdır. Osmanlı İmparatorluğu, hem yükselme ve zafer günlerinde hem de zayıflık ve çöküş döneminde savaş ve siyaset ne gerektirdiyse o şekilde davrandı ve başlangıcından itibaren cumhuriyet, önce askerleri, sonra diplomatlarıyla imparatorluğun devamını sağlayan bu geleneği devam ettirdi ve yeni Türkiye'ye hayat verebildi.³

Lozan'dan sonra Türkiye artık bir imparatorluk değil bağımsız ve mutlak bir ülke olarak ortaya çıktı. Son kırk yıl boyunca Türkiye'nin yaptığı tek savaş Kurtuluş Savaşı (1919–1922) idi ve o zamanda beri Ortadoğu'daki en güçlü orduya sahip olmasına rağmen, Türkiye'nin hayatta kalması ve büyümesi onun askeri gücünden çok diplomatik yetenekleri sayesinde olmuştur.

Tarafsızlık

Atatürk Türkiye'nin yabancı güçlerle olan ilişkilerinde temel olarak tarafsızlık politikasını uygulamıştır, fakat bu politika değişmez ve sürekli bir ilke olarak düzenlenmemiştir. Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasındaki dönem bitmeden önce, Türkiye tarafsızlığını bir dereceye kadar bırakmaya ve topyekûn teslimiyeti içine almayan bir savunma ittifakı içine girmeye hazırды. Ancak esasen tarafsızlık politikası hemen hemen yirmi beş yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti politikasının temel taşı olarak kaldı. Birinci Dünya Savaşından sonra, 1945'e kadar Türkiye üç bölgede diğer ülkelerle ilişki içine girdi. Avrupalı güçlerle, özellikle de doğu Akdeniz'le ilgilenen Avrupalı güçlerle, yakın komşuları olan Balkan ve Ortadoğu devletleriyle ve Sovyet Rusya ile İkinci Dünya Savaşı'ndan kısa bir süre öncesine kadar Türkiye'nin bu ülkelerle olan Atatürk'ün tarafsızlık politikası titizlikle uygulandı. İngiltere, İtalya ve Fransa ile doğru ve dostane ilişkilerin devamı sağlandı ve bu iyi ilişkilerin sonunda Türkiye adı geçen ülkelerle çeşitli ticari anlaşmalar imzaladı. Balkanlarda, bölgenin güvenliğini sağlamak ve Balkan Devletleri arasında dostça ilişkileri muhafaza etmek için, 1934 yılında Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya ile bir savunma ittifakı yapıldı. Türkiye, Irak, İran ve Afganistan arasında 1937'de Ortadoğu'da bölgesel bir pakt olan, anlaşmazlıkların dostane çözümü ve birbirlerinin devlet işlerine karışmama prensibini⁴ içeren (Sa'dabad) Paketi imzalandı. 1925'de Rusya ile "Dostluk ve Tarafsızlık"⁵ anlaşması imzalandı (1929 ve 1931'de anlaşma maddelerine eklemeler yapılmış ve 1935'te anlaşma on yıl daha

³ Yazarın bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Bir örnek vermek gerekirse, özellikle savaş ve politika konusunda Osmanlı Devleti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında ciddi farklar vardır. Her şeyden önce Namık Kemal'e gelinceye kadar Osmanlı literatüründe bir vatan veya anavatan kavramı yoktur. İç ve dış politika ise "imparatorluk" felsefesi ve mantığı üzerine kurulmuştur. Oysa Türkiye Cumhuriyeti ulusal bir iç ve dış politika izlemiştir. Anavatan kavramı ise en açık ve kesin biçimde devletin iç ve dış politikasının içindedir (İ. İleri).

⁴ Hurewitz'deki metin, *Orta Doğu ve Yakın Doğunun Siyaseti*, (Princeton, New Jersey, 1956), c. II, Belge 63

⁵ 4 numaralı dipnot da adı geçen metin, c. II, Belge 45

uzatılmıştır). Bu anlaşma iki ülkenin birbirlerinin devlet işlerine karışmama, tarafsızlık ve saldırmazlık ilkelerini kapsamaktaydı.

1935'de İtalya'nın Habeşistan'a saldırması ve Doğu Akdeniz'de Mussolini'nin giderek artan saldırgan tavrı, Türkiye'nin 1930'ların sonunda daha kuvvetli bir dış politika benimsemesine sebep oldu. 1936'daki Montrö Konferansı'nda, Türkiye Boğazlarla ilgili olan 1923 anlaşmasının tekrar gözden geçirilmesini ve Çanakkale ve İstanbul Boğazlarında asker bulundurma hakkını istedi. Türkiye'nin talepleri istekleri yerine getirildi. Boğazların savunması ve Türkiye savaşta iken veya savaş tehlikesiyle karşı karşıya iken⁶ boğazlardan savaş gemilerinin geçişini kontrol etme hakkını elde etti.

1939'da, Avrupa'daki artan krizle ve Almanya, İtalya ve Japonya'nın aralarında ittifak yapması üzerine, Türkiye de, İngiltere ve Fransa ile ittifak yapma yoluna giderek tarafsızlık politikasını artık bıraktığını gösteren ilk adımı attı. Bu ittifak, Fransa Kuzeybatı Suriye'deki İskenderun Sancağı'nı Türkiye'ye bırakmayı kabul ettikten ve burası Türk toprağı olduktan sonra yapıldı. Bu üç devlet arasında yapılmış olan "Karşılıklı Yardım"⁷ anlaşması, Türkiye'nin Avrupalı güçlerle bir anlaşmazlığa düştüğü takdirde İngiltere'nin ve Fransa'nın desteğini almasını ve Akdeniz bölgesinde Fransa'nın ve İngiltere'nin de içinde bulunduğu bir savaş durumunda, Türkiye'nin bu ülkelere ayrı ayrı veya beraberce yardım etmesini öngörmekteydi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye, kendi taraflarında savaşa girmesi konusunda İtilaf ve İttifak devletlerinin sürekli olarak baskısına maruz kaldı. İngiltere ve Fransa ile olan anlaşmasına rağmen Türkiye, "Akdeniz Bölgesine" kadar uzanmış olan savaşa girmekten kaçındı. 1941'de, Almanya Avrupa'nın tamamını ele geçirmişti ve Mısır'a Süveyş Kanalına doğru ilerlemekteydi, Türkiye Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık⁸ anlaşmasını imzalamayı kabul etti. Ancak Türkiye İngiltere ile bağlarını koparmadı ve Almanya ile yaptığı her görüşmeyi detayıyla İngiliz Elçisine bildirdi. Bu anlaşma "her iki tarafın da mevcut anlaşmalar geçerli olmak kaydıyla yapıldı. Türkiye'nin 1935'te Rusya ile yaptığı anlaşma ve 1939'da İngiltere ile yaptığı üçlü anlaşma aynen devam etti. Savaş yılları boyunca, hatta savaşın son zamanlarında Sovyetler Birliği tarafından aşırı baskıya maruz kaldığı zaman bile Türkiye bu dengeyi korudu. Ancak İtilaf Devletleri'nin, San Francisco'daki konferansa katılma şartı olarak tarafsız devletlerden Almanya'ya karşı savaş açmalarını istedikleri tarih olan 01 Mart 1945'ten bir hafta önce Türkiye Almanya'ya savaş ilan etti ve böylece Birleşmiş Milletler üyeliğine seçilmeye hak kazandı.

⁶ "Türkiye'deki Boğazlar Konusu ve Montrö Konferansı"nın 20.ve 21.maddeleri; 4 numaralı dipnotta adı geçen metin, c. II, 60.

⁷ Hurewitz'deki metin, c. II, Belge 60.

⁸ 7 numaralı dipnottaki metin, c. II, Belge 68

Tam Bağlılık

Savaşın sona ermesiyle Türkiye'nin dış politikası tam bir geriye dönüş yaşadı. Dikkatli bir tarafsızlık ve saldırmazlık politikasından, tam bir bağlılık politikasına döndü. Türkiye'nin 1945'ten itibaren Batı taraftarı, Komünizm karşıtı politikası, Batı ittifakı içinde en tutarlı ve en mükemmel politika olmuştur. Komünizme karşı olan pek çok ülkenin aksine, Türkiye'nin Sovyet Rusya'ya karşı muhalefeti ideolojik çatışma çerçevesinde kısıtlı kalmamıştı, Türkiye'nin bu muhalefeti Rusya'nın Türkiye'ye karşı süregelmekte olan saldırganlığının uzun ve acı tecrübesinin temellerine dayanmaktaydı. Türklerin Ruslara duyduğu nefret, Polonyalılara duyduğu nefretten sonra belki de ikinci sırada gelmektedir.

İkinci Dünya Savaşı bittikten iki yıl sonra, 1945'den 1947'ye, Türkiye, Sovyetler Birliği'nin Rus emperyalizminin geleneksel amaçları olan boğazlar üzerindeki ve Doğu Anadolu'daki talepleriyle neredeyse tek başına uğraşmak zorunda kalmıştır. Rusya 1915'te ve tekrar 1940'ta hem İstanbul'u hem de Doğu Anadolu'yu istemiştir.⁹ Stalin savaş sonrası sömürgeciliğin bir parçası olarak bu amacına ulaşmak için baskı ve sınırlı müzakere yoluna gitmiştir. Mart 1945'te, Sovyetler 1935'te yapılan Türk-Sovyet anlaşmasını feshetti ve aynı yılın Haziran ayında Doğu Anadolu'daki Kars ve Ardahan'dan Türkiye'nin çekilmesini istedi. Ertesi yıl 07 Ağustos'ta, 1936'daki Boğazlar Anlaşması'nın tekrar gözden geçirilmesini ve Boğazların savunmasına Rus ordusunun da katılmasını talep etti.¹⁰

Başkan Truman'ın 1947'de Doğu Akdeniz'deki Sovyet baskısına karşı koyma kararı daha önce bu bölgeden sorumlu sayılan İngiltere'nin yerini Birleşik Devletlerin almasına sebep oldu ve Türkiye ve Yunanistan'a yardım etmek durumunda kaldı. Amerikanın, Ortadoğu'daki ilk önemli siyasi bağlılığını sembolize eden "Truman Doktrini" 1947'den beri bu bölgede değişmeden kalan Amerikan siyasetinin ilkesi olarak kabul edildi; "Ortadoğu'da ki düzenin devamının sağlanması için Türkiye'nin bütünlüğü temel şarttır."¹¹

1947'de Türkiye uzun süren yalnızlığından kurtuldu ve Amerikanın müttefiki olarak yeni rolünü samimiyetle üstlendi. Amerikanın müttefiki olmakla Türkiye'nin kaybedeceği hiçbir şeyi yoktu ancak her şeyi kazanabilirdi. Zaten Türkiye'nin başka bir seçeneği de yoktu. Batıyla ittifak yapması Türkiye'nin önceki tarafsızlık politikasıyla aynı amaçlara hizmet etmekteydi ve buna ek olarak Batıyla ittifak yapma Türkiye'nin Batı milletleri ailesinin bir üyesi olarak tam anlamıyla kabul edilmesi ve büyük ekonomik yardım sözü anlamına gelmekteydi. 1949'da Türkiye Avrupa Konseyi'nin kurucu üyesi oldu ve 1952'de NATO'ya kabul edildi.

⁹ "İstanbul Anlaşması", "Londra Anlaşması" ve "Yakın ve Orta doğudaki Sovyet Etkisi Üzerine Rus- Alman Müzakereleri", Bkz. 6 numaralı dipnot, c. II, Belgeler 5, 6 ve 67.

¹⁰ "Türkiye'deki Boğazlar Hakkındaki Genelgenin Mübadelesi", Bkz. 7 numaralı dipnot, c. II, Belge 83.

¹¹ "Truman Doktrini, 12 Mart 1947", 7 numaralı dipnottaki metin, c. II, Belge 85.

Avrupa'nın sınırları artık Türkiye'nin Asya topraklarına kadar genişlemişti ve Batılı güçler Türkiye'nin sınırlarını savunmak için kendilerini savaşın içine atma sözü verdiler. Doğu Akdeniz ve Türkiye için NATO'nun Güneydoğu Avrupa üslerinin merkezi 1952 yılının Temmuz ayında İzmir'de kuruldu. 1950'lerin ortalarına gelindiğinde Türk Ordusu Demir Perde'nin dışında, Avrupa'daki en güçlü ordulardan biri oldu.

Bölgesel Politika

Türkiye Batı ittifakı çerçevesinde pozisyonunu kesin olarak kurduktan sonra, doğu Akdeniz'de ve Ortadoğu'daki kanatlarını güçlendirmeye koyuldu. NATO'nun üyesi olan Yunanistan ile anlaşmaya varmak kolaydı. Her iki devlet de 1953'de Yugoslavya ile görüşme yaptılar ve bu görüşmeler sonunda üç devlet arasında bir anlaşma yapıldı. Aynı yıl bu anlaşma askeri ittifakın imzalanmasıyla daha da güçlendirildi.

Türkiye 1951'de Süveyş Kanalı ve Mısırda kurulacak, Ortadoğu bölgesi savunma planına¹² Birleşik Devletler, İngiltere ve Fransa ile kurucu üye olarak katıldı. Bu plân bölgedeki Batı çıkarlarını korumak ve Sovyetlerin Kore'ye saldırmasını önlemek üzere Amerikalıların duyduğu kaygı üzerine hayata geçirildi. "Müttefik Ortadoğu Hâkimiyeti" olarak adlandırılan bu bölgesel savunma sistemi zaten Ortadoğu'daki diğer ülkeler bölgenin savunmasına katılmaya yetkin ve gönüllü olacakları için, kurucu üye olarak Mısır'ı, Avustralya'yı, Yeni Zelanda'yı ve Güney Afrika Birliği'ni içine almak zorundaydı. Savunma organizasyonu "ilgili bütün güçlerin arasında müzakere yoluyla sorunları çözmeye çalışan" bir organizasyon olarak, NATO'ya bağlı olacaktı. Önerilen plâna Mısır'ın muhalefeti o kadar açıktı ki, Mısır'ın çöküşü kaçınılmazdı.

1953'ün Haziran¹³ ayında Dulles Eyaleti Sekreteri tarafından önerilen alternatif sistemin kabulünden başlıca sorumlu olan devlet Türkiye idi. Bir süreliğine Bağdat Paktı olarak adlandırılan plân, Dulles'in Arap ülkelerinin Batı ile hiçbir askeri ittifaka girmeyeceklerini fark etmesi üzerine yapıldı. Batı kontrolünde bir savunma organizasyonu bu yüzden "hemen değil ancak gelecekte olabilecek" bir ihtimaldi. Dulles'in görüşüne göre Türkiye, Irak ve İran "pek çok Arap Birliği ülkelerine" kıyasla, Sovyet ve komünizm tehlikesinin daha fazla farkındaydı ve bu bölgede Arap ülkelerinin daha sonra katılabileceği ortak bir savunma sistemi kurulabilirdi. Dulles böyle bir sistemin zorlayarak değil ancak "ortak kader ve ortak düşman" ile yapılabileceğini açıkça belirtti. Ancak Türkiye'nin çabalarıyla Dulles'in kuzey sırası kavramı, Pakistan, İran ve İngiltere'nin de aynı yıl katıldığı

¹² Bkz. "Orta Doğu Hâkimiyeti İçin Dört Büyük Gücün Teklifleri", 9 numaralı dipnot, c. II, Belge 97.

¹³ "Eyalet Sekreteri John Foster Dulles'in Yakın ve Orta doğu Raporu", bakınız 10 numaralı dipnot, c. II, Belge 100.

Türkiye-İrak karşılıklı işbirliği paktı ile nihayet 25 Şubat 1955'de gerçekleşti.¹⁴

Bağdat Paktı (CENTO) üyeleri arasında askeri ve ekonomik işbirliğini ve üye devletlerin de hemfikir olduğu önlemleri bakanlık düzeyinde alacak sürekli bir meclisin kurulmasını gerektiriyordu. Üyelik "bütün Arap Birliği üyelerine veya bu bölgeye güven ve huzur getirmek isteyen diğer bütün devletlere" açıktı. Son ibare İngiltere ve Birleşik Devletlerin de katılımını mümkün kılmak için yapılmıştı. İsrail'in bu pakta katılması yasaklandı. Çünkü bu pakta katılmak demek hem Türkiye hem de Irak tarafından tanınmak anlamına gelmekteydi.

"On yılın sonuna gelindiğinde, Türkiye'nin Balkanlar'da ve Ortadoğu'daki çabaları pek de başarılı olamadı. Kıbrıs sorunu hakkındaki Türk-Yunan anlaşmazlığı 1957'de Yunanistan'da şiddetli Türk karşıtı gösterilere ve Türkiye'de de kanlı Yunan karşıtı olaylara sebep oldu ve Tito'nun 1956-1957'de Sovyetler Birliği ile yaptığı kısmi uzlaşma ile birlikte Balkan Anlaşmasının gücü büyük ölçüde azaldı. Ortadoğu'da Ürdün, Suriye ve Lübnan'ı Bağdat Paktı'nın içine sokma konusundaki başarısızlık ve bunu takiben Mısır'ın anlaşma karşıtı yaptığı başarılı kampanya, paktın gücünü sınırladı ve Irak'ı Arap Dünyası'nın dışında bıraktı. Temmuz 1958'de Irak'taki darbe ve birkaç ay sonra Irak'ın pakttan çekilmesi, savunma organizasyonunu neredeyse çökertti, aslında bu organizasyonu hareketsiz hale getirdi.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin dış politikasının en karakteristik özelliği batı taraftarı, Sovyet karşıtı olan inatçı tutumuydu. Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi önce 1950'de Demokratlara ve daha sonra da 1960'da askeri bir hükümete yol açıtıysa da Türkiye'nin pozisyonu hiç değişmemiştir. Ancak bu askeri dış siyaset, Türkiye'nin son on yıldaki politik yaşamında, en önemlileri idarenin yavaş yavaş meclisin üzerine çıkması, demokratik özgürlüklerin kısıtlanması ve ifade özgürlüğünün azaltılması olan diğer gelişmeler eşlik etmiştir. 1960'ta ordunun darbeye yönetime el koymasıyla sonuçlanan Başbakan Menderes yönetimine olan yaygın kızgınlık, kısmen batılı müttefiklere, özellikle de Menderes yönetiminin başlıca müttefiki olan Birleşik Devletlere de yöneltilmiş görünüyordu. Gerçekten de Menderes yönetiminde Kemalizm'in devrimci ruhu, kendini yalnız iç siyasette değil aynı zamanda dış siyasette de gösteren katı bir otoriterlikle bastırılmıştı. Ortadoğu'da Menderes, Nasır'ın başlıca rakibi rolünü üstlenmiş ve var olan durum ilkelerinin savunuculuğunu yaparken bölgedeki her tür devrim hareketlerini "Komünist" ve "Sovyetler tarafından uyandırılmış" diye damgalamaya başlamıştı. 1955'te ve 1957'de Mısır'a ve Nasır'ın politikasına yakınlığı kendi çıkarlarına ters düştüğü için Türkiye neredeyse Suriye'yi işgal ediyordu. 1958'de isyancı Nasır güçleri

¹⁴ 4 numaralı dipnotta adı geçen kitaptaki metin, c. II, Belge 107. Ayrıntılı analiz için bakınız John C. Campbell, *Orta Doğu'nun Savunması* (yeniden gözden geçirilmiş basım; New York, 1960), s.49-62.

karşısında Türkiye, Lübnan'daki Chamoun'un¹⁵ Batı tipi hükümetini kuvvetle desteklemiştir. Gerçekten de bu süreç boyunca Türkiye'nin Orta Doğu'daki müttefikleri otokratik monarşiler, Irak ve Ürdün Haşimîleri ve İran Şahı olurken düşmanları devrimci ve ulusçu yönetimler olmuştur. Türkiye'nin Bağdat Paketi'nin kurulmasıyla üstlendiği liderlik rolü paktın Arap dünyasında erken çöküşü ve Nasır'ın pozitif tarafsızlık görüşünün 1957 sonrası yayılmasıyla bozulmaya başlamıştır. İskenderiye sorunu ve Türkiye'nin İsrail ile olan ilişkileri¹⁶, Türk ve Arap devletleri arasında gerginliği daha da arttıran konular olmuştur. 1960 yılındaki askeri darbe Türkiye'nin devam eden demokratik yapısı ve iç siyaset dengesinin gücü konusunda ciddi şüpheler getirmekle birlikte, gerici rejimin sona ermesi üzerine yeni devrimci hareketin yeni bir ilerleme ve reform sürecinin başlangıcı olabileceği umudunu da getirmiştir.¹⁷

¹⁵ Bu kelimenin Türkçe yazımı ve telaffuzu "Şam'un"dur (İ. İleri).

¹⁶ Türkiye 28 Mart 1949'da İsrail'i tanıyan ilk Müslüman devlet oldu. Daha sonra her ikisi de resmi olarak Müslüman devletler olan İran ve Malaya (Yarımadası) tarafından da tanındı.

¹⁷ Türkiye'nin son kırk altı yılındaki gelişmeler H. B. Sharabi'nin bu son cümlesindeki görüşünün pek isabetli olmadığını göstermektedir.